BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS DER ZOO- GENAAMDE „TWEEDE” EXPEDITIE TOT HERSTEL VAN HET NEDERLANDSCH GEZAG IN OOST-INDIË.

DOOR P. H. VAN DER KEMP.

I.

Nadat het Londensche tractaat van 13 Augustus 1814 de teruggave der door de Engelschen in bezit genomen Nederlandsche koloniën had toegezegd, moest er gezorgd worden voor de overzending van al hetgeen noodig werd geacht om het koloniaal bestuur onzerzijds te doen aanvangen. Daartoe behoorde, nevens de uitzending der regeeringspersonen, ambtenaren en goederen, speciaal ook het overvoeren van militairen. Bij de overleggingen ten deze was dadelijk als beginsel aangenomen, dat niet in ééns die uitzendingen zouden geschieden, doch in twee gedeelten: alzoo ontstond de term van „eerste” en „tweede” expeditie ¹. Het wedervaren der „eerste” verhaalde ik elders ². Naar een bericht van den Landvoogd aan Koloniën ³ bestond, zoowel door aankomst dier expeditie als door werving in Indië, de sterkte van het leger uit 5818 hoofden, Europeanen en Inlanders, op 1 Mei 1817; hiervan bevonden zich 120 Europeanen en 101 Inlanders in het hospitaal. Aan de toenmaals uitkomende schepen ontbrak nog de *Prins Frederik*; maar juist op dien 1ⁿ Mei liet ook dit schip met generaal De Kock en 574 man aan boord het anker ter reede van Batavia vallen ⁴, waar-

¹ Zie o. a. mijn werk over „De teruggave der Oost-Indische koloniën” (1910), bl. 188; verder aan te halen als *Teruggave*.

² In *Teruggave*, bl. 245—335.

³ Dépêche d.d. 17 Mei 1817: Rijksarchief te 's-Gravenhage.

⁴ Verg. *Teruggave*, bl. 318.

door de legersterkte rees tot 6392 hoofden.¹ Onder moeilijke omstandigheden had De Kock den goeden geest en de gezondheid der troepen weten te bewaren, zoodat op voorstel van den Legercommandant, deze bij besluit van den Landvoogd d.d. 22 Mei 1817 N° 15 werd gemachtigd²: „den Generaal Majoor De Kock bekend te maken, met de bijzondere tevredenheid van den Gouverneur Generaal over den staat, waarin de op Z. M. schip *Prins Hendrik*³ geëmbarkeerde troepen, in deze kolonie zijn aangekomen, zoowel met betrekking tot het personeele als tot het administrative van den dienst, onder mededeeling der goedkeuring van het Gouvernement over zijne verrigtingen, zo wel ten dezen opzigte als in het bewaren der gezondheid zijner onderhebbende troepen en het doen onderhouden eener goede verstandhouding tusschen de officieren der Land- en Zeemagt”.

Vertrekken allengs in 1817 de schepen der 2^e expeditie, dan rijst het aantal Europeesche uitgezonden militairen op ultimo December 1817 tot 6729 hoofden, hieronder niet begrepen 200 man, welke toen nog tot vertrek waren aangewezen, zoodat het aantal steeg tot 7000 hoofden; de gewone jaarlijksche aanvulling werd gesteld op 600 man⁴.

Bijzonderheden betreffende deze 2^e expeditie zijn weinig tot dusver bekend geworden. Haar karakter verschilt ook nogal in een voornaam punt van dat der 1^e. Het woord „expeditie” drukt toch uit, dat de schepen min of meer gezamenlijk, zoo-genaamd in konvooi zeilen, dus ook onder een algemeen bevelhebber. Aldus had het inderdaad met de 1^e plaats gevonden, waarvan destijds de noodzakelijkheid was betoogd⁵. Wij zullen nog nader lezen, dat er zóó weinig van een gezamenlijk vertrek van de schepen der 2^e expeditie sprake is geweest, dat zij zijn uitgezeild in December 1816 en in Januari, Februari, Maart, April, Mei 1817! De mindere bekendheid van deze 2^e expeditie zal wel verband houden, vermoed ik, met dit gemis aan een

¹ Over de vroegere getallen, zie Alph. register. voce *Legersterkte* in mijn „Oost-Indië's Herstel in 1816” (1911); verder aan te halen als *Herstel*.

² Rijksarchief. Zie over de reis van De Kock: *Teruggave*, bl. 300 v.v.

³ Bedoeld wordt de *Prins Frederik* (-Hendrik).

⁴ Rapport aan den Koning van den departementschef van Koloniën d.d. 23 Januari 1818 N° 678: Rijksarchief.

⁵ Zie *Teruggave*, bl. 220.

eenheid, die de verzameling schepen tot een eskader kon maken. Commandeur, spoedig schout-bij-nacht, Wolterbeek had wel als eerste autoriteit een algemeen gezag; maar dat hij tot bevelhebber van de 2^e expeditie werd aangewezen, is mij niet bekend. Ook het woord eskader voor deze expeditie trof ik niet aan in de stukken. En J. J. Backer Dirks' „Nederlandsche zeemacht in hare verschillende tijdperken", heeft in zijne als droogzand aan elkander hangende verhalen de 2^e expeditie als zoodanig geheel onvermeld gelaten, slechts aanteekenende: ¹ „Van al de genoemde schepen, waarmede het landeskader in den loop van 1817 was versterkt, onder welke ook de tot dusver niet genoemde *Eendragt*, verdient de *Tromp* eene nadere vermelding."

II.

Nauw waren de oorlogsschepen der 1^e expeditie op den 29ⁿ October 1815 uitgezeld en den 26ⁿ November gevolgd door de koopvaarders *Aurora*, *Onderneming*, *Vrouw Aletta*², of kolonel Van den Bosch, belast met de directie der koloniale militaire zaken op het departement van Oorlog³, stelde een memorie samen voor het betrachten van meer zuinigheid bij de voorbereiding tot de 2^e expeditie. Hij dagteekende het stuk 13 December 1815 en vertoonde het den Commissaris-Generaal van Oorlog, die goedvond, dat de Kolonel het „onmiddelijk" den Koning aanbood, gelijk geschiedde bij een adres van den 26ⁿ d. a. v. De aanmerkingen golden soldij, transport, kleeding. Nadat erover gehoord was de generale intendance der administratie van Oorlog, werd de memorie in handen gesteld van Koloniën⁴. Departementschef Goldberg, reeds in het algemeen ontevreden over de opdringende bemoeiingen van Van den Bosch, was nu speciaal geërgerd door het in de memorie voorkomend verwijt, dat het vertrek der 1^e expeditie vertraagd was geworden tengevolge van tekortkomingen van Koloniën⁵. Goldberg antwoordde bij rapport d.d. 14 Maart 1816 N^o 70, en wel op een wijze, die genoegzaam te kennen gaf, hoe weinig

¹ Dl. II (1891), bl. 491.

² *Teruggave*, bl. 285.

³ *Teruggave*, bl. 177—178.

⁴ Bij K. B. d.d. 10 Februari 1816 N^o 2: Rijksarchief.

⁵ Zie over dit verwijt en Goldberg's wederlegging: *Teruggave*, bl. 181—183.

sympathie hij voor de in de memorie ontwikkelde denkbeelden gevoelde ¹.

Bij de 1^e expeditie was den minderen militair, nevens zijn soldij, op 's lands kosten voeding aan boord verstrekt. Van den Bosch beval aan, dat voortaan die kosten op de soldij werden verhaald, waardoor een bezuiniging werd verkregen: bij de 2^e expeditie van f 125695, en bij de jaarlijksche gewone uitzending van f 94299 ². Niet zonder warmte kwam de Departementschef tegen deze vermindering der soldij op, o. a. het volgende schrijvende:

Tijdens de Militaire Commissie, waarvan de Kolonel een lid geweest is ³, over de militaire beschikkingen ter weder in bezitneming der Oost-Indische bezittingen, aan Uwe Majesteit heeft gerapporteerd, is te regt met veel aandrang, het lot van den indischen soldaat, welke uit Europa naar derwaarts wordt uitgezonden, aan de vaderlijke zorg van Uwe Majesteit aanbevolen, en in den vrees, dat men niet dan met de grootste moeite het noodige getal manschappen voor de koloniale krijgsmagt zoude kunnen engageren, heeft men de middelen tot aanmoediging wat al te ruimschoots voorgedragen: de ondervinding welke te allen tijde de beste wegwijster geweest is, heeft doen zien, dat men de zwaarigheid wat te veel had vergroot, en dat de geneigdheid voor de koloniale dienst, bij de Hollanders nog niet was verminderd. Dan in dezelfde mate, dat de ondervinding der nog voortdurende geneigdheid voor de koloniale dienst zich ontwikkelde, kan men ook veiliglijk aannemen — en de Ondergeteekende schroomt niet, het als zeker te stellen — dat die zelfde geneigdheid niet zal voortduren, wanneer hunne uitzending in vergelijking van hetgeen te voren bij de voormalige Oost Indische Kompagnie plaats had, van eene minder voordeelige conditie kwam te worden, en hoe spoedig zal de soldaat dit onderscheid opmerken?

Het is niet tegen te spreken, dat men voorzigtiglijk moet trachten eene zoodanige ongunstige vergelijking te prevenieeren; de Oost Indische Kompagnie gaf te voren eene uitrusting, die, in de ruimte (?), de tegenwoordige vier maanden voorschot gelijk komt: zal nu de soldaat, voor eene reis naar Indie, welke men als eene veldtogt te lande kan aanzien, geene extra belooning, geen de minste aanmoediging genieten? Wat zal hem dan kunnen moveren, zich zoo verre van zijn vaderland te verwijderen, waarom de ongemakken, eener zeereise te verduren, daar hij hier te lande, zonder deze, van de

¹ Rijksarchief.

² Dit cijfer komt mij verhoudingsgewijs hoog voor.

³ Zie *Teruggave*, bl. 173.

zelfde conditie kan blijven; en zal men, daar deze uitbetaling van voorschotten, bij de eerste expeditie geëtablisceerd is, bij de tweede uitzending daaromtrent eenige verandering kunnen maken, zonder de militairen voor die uitzending reeds geëngageerd, te indisponeeren? Is deze onderstelling zoo geheel ongegrond en kan zulks voor de dienst in de Oost Indie, wanneer de soldaat ontevreden uitgaat, van geene bedenkelijke gevolge worden?

Men kan niet tegenspreken, dat veel geld voor den soldaat, tot ongeregeldheden van velerlei aard kan aanleiding geven. Is het evenwel zoo dringend noodig, dat aan hen de gedurende de reize te goedge-maakte indische tractementen bij de aankomst op Java dadelijk worden uitbetaald? Kan men, om het misbruik waartoe het bezit van te veel gelds op eens aanleiding zou kunnen geven, te weren, indien dit wezenlijk van zoo veel nadeel voor den soldaat kan worden, geene doelmatige verdeeling in de uitbetaling der soldijen aan de administrateurs van het korps overlaten? Kunnen er gegronde bedenkingen zijn, welke dit onraadzaam doen voorkomen om het reeds te goed gemaakte successivelijk uit te betalen?

Maar eens aangenomen, dat het voorgestelde van den Kolonel zich voor het oogenblik als een wezenlijk middel van bezuiniging voor 's Rijks schatkist kwalificeert, kan dan het doel tot aanmoediging voor den kolonialen dienst, hetgeen de Militaire Kommissie zoo dringend heeft aanbevolen, hierdoor niet geheel verloren gaan? En is het niet te gewaagd, om de te voren geopperde zwarigheden wegens te weinig lust voor de militaire dienst in de Kolonien, alle middelen tot aanmoediging te benemen, omdat men te voren te ruimschoots deze aanmoediging heeft begunstigd? En wanneer deze nieuwe maatregel een geheel ander resultaat opleverde, wanneer alle ambitie voor de koloniale militaire dienst in even die zelfde mate verminderde, naar gelang men te karig wordt met de moyens tot aanmoediging, is het dan niet te verwachten, dat de ondervinding noodzakelijk zal maken om den verflaauwden lust voor de overzeesche dienst door nieuwe middelen tot aanmoediging wederom te verlevendigen, en zal dan de thans geprojecteerde bezuiniging niet soms door vermeerderde uitgaven ten praejuditie van de schatkist gevolgd worden, waardoor het voordeel van het oogenblik een reeel bezwaar voor het vervolg zal moeten veroorzaken?

De Ondergeteekende kan dus, naar zijne overtuiging, niet instemmen om voor de tweede expeditie in de betaling der voorschotten eenige verandering te maken; althans niet daar men tijdens de eerste expeditie eenen geheel anderen weg heeft ingeslagen en hij kan niet voorbij onder de oogen van Uwe Majesteit te brengen, de veruitziende en niet te berekenen gevolgen, die hieruit kunnen geboren worden.

Het lot van de militairen, die verre van hun vaderland verwijderd

zijn, heeft de Militaire Commissie dringend aan Uwe Majesteit aanbevolen. De Ondergeteekende denkt hieromtrent even zoo en laat het aan Uwer Majesteits voorzigtige en wijze deliberatien eerbiediglijk over om te decideeren, of en in hoeverre des Kolonels voorstel in deeze van applicatie zal kunnen worden.

De beide andere onderwerpen van bezuiniging vorderen niet zoo'n uitgebreid tegenbetoog.

Van den Bosch stondvoor het gebruikmaken van koopvaarders, in plaats van oorlogsschepen, ten behoeve van militaire transporten. Goldberg wees erop, dat hijzelf reeds getoond had het hiermede eens te zijn, doch dat bijzondere redenen het wenschelijk hadden doen zijn vooral oorlogsschepen ter gelegenheid van de 1^e expeditie aan te wenden ¹.

Eindelijk had Van den Bosch aanbevolen een goedkoop kleedingstuk voor den minderen militair, speciaal hem niet bij diens vertrek uit Holland te doen geven de „rok”, omdat deze in Indië kon aangemaakt worden uit een gekeperden katoenen stof, die op Java werd gevonden en geschikter was voor kleeding in een tropisch klimaat dan het Europeesche laken; ook kon men wel de uitrusting met eenige kleedingstukken verminderen.

De Koning hield zich in zoover aan het advies van Koloniën, dat, krachtens besluit d.d. 8 April 1816 N^o 1, voor de 2^e expeditie alles zou blijven op den voet der 1^e; maar verder werd bepaald:

a. De Indische regeering moest over de uitrusting van den minderen militair gehoord worden: „speciaal of, en in hoeverre de op Java gefabriceerd wordende gekeperde katoene stoffen, in stede van de ordinaire militaire lakens, voor de montering-rokken zouden kunnen worden gebruikt, en de stoffage daartoe, alsmede die voor de onderkleeding, altijd in eene genoegzame hoeveelheid voorhanden zijn kan”;

b. „Voor het vervolg bij verdere uitzendingen (zouden) de onderofficieren en soldaten gedurende de reis, in stede van het Indisch tractement, slechts de gewone militaire soldij voor de troupes hier te lande bepaald, boven en behalve de vivres . . . genieten, terwijl de koloniale soldij voor het eerst zal ingaan met den dag van hun arrivement in Indië” — een harde bepaling,

¹ Zie *Teruggave*, bl. 216—222 en *Herstel*, bl. 33.

vooral wanneer men in aanmerking neemt al het lijden, dat de reis soms medebracht;

c. Het departement van Koloniën werd opgedragen te onderzoeken: „of en zoo ja op welke voorwaarden, er door middel van de commercie gelegenheid zijn zoude om op eenen geregelden voet en onder zekere vaste bepalingen, in de uitzending van militairen naar de Oost Indiën voor het vervolg te voorzien”.

Dus alleen punt c vorderde in deze nog bemoeiing van Goldberg; maar hij had reeds te voren, namelijk bij schrijven d.d. 6 Maart 1816, zich tot de voornaamste cargadoors te Amsterdam gewend met de vraag onder welke voorwaarden de Regeering de verplichting kon voorschrijven, dat alle koopvaarders naar onze koloniën zeilende en vandaar terugkomende:

1^e medenamen een aantal beampten of manschappen der Land- en Zeemacht;

2^e ter beschikking hadden een zekere scheepsruimte voor het verzenden van gouvernementsgoederen.

Deze dubbele vraag ging alzoo aanmerkelijk verder dan die bij het koninklijk besluit gesteld; de beantwoording ervan zou niet slechts invloed uitoefenen op de regeling der gouvernement-bevrachtingen voor de toekomst in het algemeen, maar ook dadelijk voor de uitrusting der 2^e expeditie. Elders ¹ deelde ik mede, hoe dit onderzoek leidde tot het K. B. van 4 Mei 1816, afgekondigd in het Ind. Stbl. 1816 N^o 17.

Wat betreft — dit zij ter loops aangeteekend — het door den Departementschef bevolen onderzoek in Indië naar de kleeding voor den minderen militair, daar werd het opgedragen aan den inspecteur der Militaire Administratie. Zijn bevindingen over aanmaak in Indië waren ongunstig, waarvan de Landvoogd rapport deed aan C. C. G. G. d.d. 2 December 1816 N^o 855. ² Krachtens hun besluit d.d. 6 December 1816 N^o 37 werd dientengevolge het Opperbestuur aanbevolen „om de lakensche kleding van den soldaat den voorkeur te geven”. In Holland bleef men echter veel gevoelen voor het door Van den Bosch verdedigde, zoodat de Landvoogd zich verplicht zag bij besluit d.d. 21 Januari 1818 N^o 9 een commissie in te stellen: „tot het nasporen der bezuinigingen” op voeding en kleeding van

¹ In *Teruggave*, bl. 225—232.

² Zie „De Java-oorlog van 1825—30” door P. J. F. Louw, dl. I (1894), bl. 200; dit werk nader aan te halen als *Louw*.

het leger¹. Medio 1818 bracht de Commissie een ongedateerd verslag uit, dat opnieuw de bezuinigingen bestreed. Bij Gouvernementsbesluit d.d. 2 Juli 1818 N° 17 werd haar echter opgedragen de zaak nogmaals in behandeling te nemen, zijnde het ingediende stuk „oppervlakkig”, terwijl „het belangrijke punt der vivres en rations door eene magtspreuk wordt afgedaan”². Hierop volgde een rapport van 22 December 1818, waaruit is voortgevloeid het Gouvernementsbesluit d.d. 9 Juni 1819 N° 9, houdende wijzigende voorschriften over de uniform, enz.; de substantieele inhoud werd reeds elders gepubliceerd³.

III.

Bestond de 1^e expeditie uit 6, de *Nassau* medegerekend uit 7 oorlogsschepen en 3 koopvaarders⁴, nu was in zoover de verhouding omgekeerd, dat de 2^e expeditie zou tellen slechts 3 oorlogsschepen en 9 koopvaarders, alzoo meer in overeenstemming met het vooropgezet beginsel om voor transporten zooveel doenlijk gebruik te maken van particuliere vaartuigen. Dit was hier echter uit noodzaak, daar geen oorlogsschepen meer ter beschikking waren. „Van de tweede expeditie der naar Oost-Indië bestemde troupes”, schreef 's Konings staatssecretaris Falck aan Koloniën bij brief d.d. 1 April 1816 N° 745/5, „zullen 's Landsschepen de *Tromp*, de *Waterloo* en de korvet de *Venus* niet meer dan 1250 man kunnen overvoeren. Een gelijk aantal ongeveer blijft over, voor welker inschepping het bij de Marine aan middelen ontbreekt en dit geheel jaar ontbreken zal, weshalve ik mij de eer geve UHoogEdGestr. uit te noodigen om den Koning Uwe gedachten voor te dragen nopens de voegzaamste wijze om in het laatst bedoelde transport te voorzien.”⁵ Intusschen staat de *Venus* niet vermeld in de op bl. 646 weder te geven officieele opgave. Het schip is nochtans d.d. 28 Januari 1817 uit Texel naar Indië gezeild. Aanvankelijk speciaal be-

¹ Rijksarchief.

² Als voren.

³ *Louw*, dl. I, bl. 201—202. Van het incident, gemeld in het besluit d.d. 2 Juli 1818, is bij *Louw* geen melding gemaakt.

⁴ Zie *Teruggave*, bl. 273—276, 278.

⁵ Rijksarchief. De brief was een uitvloeisel der mededeelingen vervat in de rapporten aan den Koning van Marine en Oorlog, die ik als bijlage I aan deze verhandeling toevoeg; men leert uit het Marine-stuk de denkbeelden goed kennen.

stemd om spoeddepêches betrekkelijk de Britsche lastgeving tot teruggave der koloniën over te brengen, bleek dit ten slotte wel onnoodig; maar aan het bij K. B. d.d. 11 Mei 1816 N° 64 uitdrukkelijk bepaalde, dat het schip bij terugkomst van de kust van Guinea deel zou nemen aan de 2^e expeditie voor troepen-transport, is althans zooveel de reis aangaat, gevolg gegeven ¹. Wat betreft de *Waterloo*, wel nam een schip van dien naam aan de 2^e expeditie deel, doch dit was een koopvaarder.

De oorlogsschepen, die de reis zouden maken, waren, behalve dan de *Venus*, de fregatten *Tromp* en *Wilhelmina*, zoomede de korvet *Eendragt*. Voor hen gold art. 23 van de instructie, die ter gelegenheid der 1^e expeditie reeds d.d. 10 October 1815 aan haar bevelhebber, schout-bij-nacht Buijskes, was medegegeven ², luidende het artikel: „De schepen en vaartuigen, zullende uitmaken de tweede expeditie en welke waarschijnlijk in het aanstaande voorjaar van hier zullen vertrekken, in Zijner Majesteits Bezittingen in Oost-Indië aangekomen zijnde, zullen aldaar ter dispositie van Commissarissen Generaal provisioneel verblijven. Echter zal hij, Schout-bij-nacht, wanneer Zijner Majesteits dienst deze schepen in de Koloniën niet langer vereischt, alsdan de nodige voorstellen tot het terugzenden derzelve naar het Vaderland aan voornoemde Commissarissen doen; welke naar gelang der behoeften van den handel bepalen zullen of bij die gelegenheid eenige produkten kunnen worden overgezonden.”

Waren op de *Evertsen* ter gelegenheid der 1^e expeditie 2 bevelhebbers, immers de eigenlijke gezagvoerder, kapitein D. H. Dietz, en de commandant van het eskader, schout-bij-nacht Buijskes ³, evenzoo was het op de *Tromp* der 2^e expeditie, namelijk kapitein Nooy en de als commandant der Marine tot Buijskes' opvolger bestemde „commandeur van den Breeden Wimpel” C. J. Wolterbeek. Vooral in de beperkte ruimte van een schip leidt het tot teere verhoudingen, waarvan men hier echter niets merkt; wel

¹ Zie *Teruggave*, bl. 391—397. De *Venus*, kap. luit. Van Schuler, bereikte eerst den 30^{sten} Juni de reede van Batavia; haar overtocht was „door vrij aanzienlijke zeeschade” vertraagd. *Bataviasche Ct.* van 5 Juli 1817 N° 27. Zij nam op het laatst van dat jaar deel aan de bedwinging van den opstand in de Molukken: zie o. a. bl. 55 dl. III mijner Molukken-verhandeling in de Bijdragen van het Koninkl. Instituut, dl. 66 (1911). Zie ook bijlage II.

² Zie *Teruggave* bl. 274.

³ Verg. *Teruggave*, bl. 274 en 277.

daarentegen op dezelfde *Evertsen*, wanneer die onder Q. M. R. Ver Huell naar Nederland zal teruggaan met de afgetreden C. C. G. G. Elout en Buijskes en het fregat schipbreuk lijdt: dan zal men tegen Ver Huell's meening in het schip verlaten op Buijskes' verlangen ¹.

Wolterbeek was in 1766 te Steenderen, een dorp bij Zutphen, geboren, waar de familie, naar ik denk, het buitengoed Bronkhorst bezat; althans hij woonde er, toen hij tijdelijk buiten ambtsbezigheden was; nog ziet men van den weg af een weinig beduidende ruïne, naar men mij zeide, restant van het kasteel van het oud-Nederlandsch geslacht van dien naam; ik heb het echter niet onderzocht. Als zeeofficier doorliep Wolterbeek een eervolle loopbaan, totdat Hollands inlijving bij Frankrijk hem ontslag deed nemen. In 1813 bood hij terstond zijn diensten weder aan; dientengevolge zag hij zich bij de organisatie der marine in 1814 benoemd tot het ietwat zonderlinge commandeursschap van den Breeden Wimpel: één rang beneden dien van schout-bij-nacht ². Bij K. B. d.d. 2 October 1816 N^o 115 werd hij bestemd om met de *Tromp*, die te Vlissingen lag, naar Indië te varen. Behalve het scheepsjournaal door kapitein Nooy gehouden, heeft Wolterbeek de bijzonderheden der reis aangeteekend in het door hem gesteld „Verbaal” zijner verichtingen „als kommandant van Zijner Majesteits eskader in de Oost-Indiën”: beide bronnen voor de geschiedenis dezer reis bevinden zich op het ministerie van Marine en werden, dank welwillende ter beschikbaarstelling, door mij gebruikt ³.

¹ Zie dl. II, bl. 168—169 der „Herinneringen van eene reis naar de Oost-Indiën” door Q. M. R. Ver Huell (1836): „ik moest daarin berusten”.

² Zie levensschetsen van Wolterbeek: in het tijdschrift van het Indisch Genootschap, 5^a jaargang (1858), bl. 319; Tindal's en Swart's Verhandelingen over het Zeewezen, dl. VI (1846), bl. 269; Biographisch Album: Verzamelingen van portretten enz. van verdienstelijke mannen uit de geschiedenis van het Nederlandsche Zee- en Krijgswezen (1860); in de beide laatste werken het portret van Wolterbeek. — Zie mede over Wolterbeek's verleden en uitreis mijn *Palembang en Banka* in de Bijdragen van het Koninkl. Instituut, dl. 51 (1900), bl. 512—514.

³ Het scheepsjournaal „van 22 Februari 1817 tot 24 Meij 1818” is genummerd 480; het verbaal 479^a. Onder vermelde benamingen haal ik er c. q. uit aan; het laatste heb ik reeds gebruikt: zie *Teruggave*, bl. 319, noot 1. Verg. over de Wolterbeekstukken in het Rijksarchief mijn verhandeling „De Singapoorsche Papieroorlog” in de Bijdragen van het Koninkl. Instituut, dl. 49 (1898), bl. 393 en „Sumatra's Westkust” in hetzelfde deel, bl. 269.

Het tweede oorlogsschip was de *Wilhelmina*, kapitein t/z. Dibbetz, wiens scheepsjournaal mede op het departement van Marine voorhanden is: begonnen 20 Februari 1817, eindigt het d.d. 7 Mei 1821.¹ Bij K. B. van 20 Januari t. v. was hem het commando van het fregat opgedragen; den 20ⁿ Februari liet hij er „possessie” van nemen. „Het fregat lag in het dok te Medemblik, en had niets in dan de kale masten.”

Van de reis door het derde oorlogsschip gemaakt, de korvet *Eendragt*, kapitein-luitenant Bakker, zijn mij geen bijzonderheden bekend. Wèl bestaan ook van dit vaartuig journalen, doch van de Oost-Indische reis-1817 is mij geen boek geworden. In het verbaal van de *Tromp* lees ik, dat het schip den 27ⁿ October 1817 te Soerabaja aankwam.

Op de oorlogsschepen gingen mede als militairen „eenige deserteurs, die abolitie van straf gekregen hebben, mits zij zes jaren in Indie dienen”; verder „eenige gedeporteerden”, gelijk Koloniën berichtte d.d. 31 October 1816 aan Commissarissen-Generaal². Met de gedeporteerden was speciaal de *Tromp* begunstigd; hun toestand bleek deerniswaardig. Als, gelijk ik nader zal memoreeren, het schip d.d. 23 Maart 1817 de reede van Portsmouth moet aandoen, verbaliseert Wolterbeek: „Employeerden dezen tijd zeer ten nutte der equipage en geëmbarqueerden. Veele van de laatste waren ziek, principaal van 7 gedeporteerde menschen, welke een aantal jaren reeds in de gevangenis gezeten, en in dezelve hunne gezondheid verloren hadden. Was er thans geen eene gezond, en twee lagen aan de rotkoorts.”

Niet lang zou de Breede Wimpel een commandeur hebben; want als 1½ maand na de *Tromp*, de *Wilhelmina* uitgeilt, kreeg Dibbetz een pakket ter overreiking aan Wolterbeek mede, waarin besloten was diens bevordering tot schout-bij-nacht. Men ontmoette elkander den 19ⁿ Juni 1817 te Rio Janeiro, waar de *Tromp* in herstelling lag: „Middag deden sein”, teekent het journaal van het schip ad Zondag 22 Juni op, „hielden parade, haalden de Breede Wimpel neer en heesen de Schout

¹ Dit journaal heb ik mede reeds gebruikt: zie o. a. de Molukkenverhandeling in dl. III op bl. 104—106 der Bijdragen van het Instituut, dl. 66 (1911).

² Op bl. 125 van „Het Nederlandsch gezag over Java en onderhoorigheden sedert 1811” door M. L. van Deventer (1891). Verg. over het zenden van veroordeelden: *Teruggave*, bl. 185—187 en *Herstel*, bl. 218, noot 2.

bij nachts vlag van de kruistop. Lieten de Equipagie voor de boeg komen, deed de Schout bij nacht en ridder C. J. Wolterbeek ¹ eene aanspraak, ter kennisgeving van door Z. M. den Koning der Nederlanden bij de generale promotie van Commandeur der Breede Wimpel tot Schout bij nacht bevorderd te zijn, en wierd deze resolutie voorgelezen. Ook betoonde Zijn Hoog-EdGestr^e zijn genoegen aan de equipagie over 't door hun tot dusverre gehouden gedrag, moedigde hun aan ter voortdoring van 't zelve en tot alle mogelijke vigelantie in den dienst, enz. enz. en wierd verders voorgesteld bij gemelde promotie bevorderd te zijn (*volgen de namen van vijf aan boord zijnden*). Yoelden vervolgens drie maal. Deed Z. M. fregat *Wilhelmina* een saluut van 13 schooten en paradeerde 't volk in 't wand en bedankte dezelve met 11 schooten. Hierop wierd per order van Zijn HoogEd.Gestrenge een extra oorlam uitgedeeld.”

Waar de Schout-bij-nacht aldus zijn volk prees, zal het wel verdiend zijn; doch de geest aan boord, speciaal onder het 500-tal soldaten, was lang niet zoo als gewenscht mocht worden.

Den 14ⁿ Juni had „een fataal geval” plaats, teekende Wolterbeek aan. De korporaal J. ter Voort moest dien ochtend „met parade afgestraft” worden „wegens onbehoorlijk gedrag”. Hij had nu een mes verborgen weten te houden, waarmede hij zijn commandant, den 1ⁿ kapitein Mossel, aanviel, die gekwetst werd. De „ommestaande officieren” vatten den aanvaller; zij sloegen hem van de beenen met hun sabels. Vervolgens werd hij „in de ziekeboeg gebragt en verbonden en daarna in de boei-jens in 't Blackhall gezet”. De door Wolterbeek benoemde krijgsraad veroordeelde den schuldige ter dood; den 25ⁿ Juni, toen men nog altijd op de reede van Rio Janeiro lag, zou de executie ten elf uur plaats vinden. De man was catholiek, zoodat den 24ⁿ een geestelijke uit de stad hem kwam bezoeken; destijds hield daar het koninklijk hof van Portugal verblijf. Ad 25 Juni verhaalt Wolterbeek dan het volgende: „Gister avond laat in den nacht, ontving ik een fransch briefje, geschreven door den intendant van het koninklijk paleis, colonel J. J. Moreira Dias, in naam der Koningin vragende of het waar was, dat op morgen iemand aan boord der *Tromp* de doodstraf zoude ondergaan zooals een geestelijke H. M. had

¹ Ridder? Misschien omdat hij in 1816 ridder was geworden van de Militaire Willemsorde.

komen verwittigen; en wat middel er op was, om zulks niet te doen plaats hebben, pardon of surséance¹. Ik had ook daarop geantwoord, dat het waar was; dat er ook wel surséance op zoude zitten, door de intercessie van H. M^s hooge persoon, indien zulks regulier, door den Nederl. ambassadeur, aan mij werd voorgedragen, dog dat *ik*, noch de krijgsraad, tot het geven van pardon bevoegd was, zijnde zulks eene daad, welke alleenlijk door Z. M. den Koning kan uitgeoeffend worden. — Dan nu heden morgen tusschen 8 en 9 uren (dus maar net van pas) ontving ik eene officieele aanvraag door den Ambassadeur², in naam der Koningin van Portugal, om gratie voor den gecondemneerden corporaal J. ter Voort. Ik deed daarop de officieren, welke ingevolge de wet den 23^e bij mij vergadert zijn geweest en gestemd hadden om het fiat executie te verleenen, andermaal bij mij komen. Vroeg hun stellig af of, alhoewel de executie der doodstraf reeds was verleend en bepaald, het verzoek in naam van H. M. de Koningin van Portugal en de daarbij overgelegde missive door den colonel en intendant J. J. Moreira Dias nog in aanmerking zoude kunnen komen, zodanig, dat daarop eene surséance van executie zoude kunnen gegeven worden tot Batavia. Hetgeen door hun toegestemd werd, zodanig zelfs, dat men oordeelde volgens de loop der zaak, daartoe verplicht te zijn; wordende de surséance dadelijk door mij toegestaan, tot het arrivement te Batavia, ten einde het verzoek van H. M., alsmede de processtukken te onderwerpen aan het verder goedvinden van Zijne Excellentie de Gouverneur Generaal in Nederlandsch Indiën. Liet direct hiervan kennis geven aan den Krijgsraad, die reeds tot de executie vergaderde; insgelijks aan den heer Ambassadeur tot verdere informatie aan H. M. de Koningin op die ceremoniele manier, als de omstandigheden vorderden. En werd de persoon van J. ter Voort, het besluit, door mij te dien einde genomen, ten overstaan van een commissie uit de Krijgsraad en den Fiscaal voorgelezen, nadat hij vooraf in zijn gevangenis, door de laatsten, daar reeds van was geprevenueerd. Gelastte verder om hem op de *Wilhelmina* gedetineerd over te voeren, ten einde hem weg te nemen van die cameraden, welke somtijds (*welligt*?) hem tot

¹ In het M. S. staat steeds „surchange”.

² Mollerus, die wegens zijn dienstvaardigheid voor aankomende Nederlandsche schepen algemeen werd geprezen.

die gepleegde gruwelijke daad mogten hebben aangespoord; ook uit het gezigt van den Capitein, die hij beledigd had, wjl ik anders verplicht was geweest, om hem verder te doen opsluiten, hetwelk op de nog voorhanden zijnde reis te lang zoude geduurd hebben en een harde straf op zig zelf worden.”

Zoo deze geschiedenis als een op zich zelf staande gebeurtenis wellicht ware te beschouwen, een ander incident, dat evenzeer in deze dagen voorviel, namelijk op den dag, dat Wolterbeek bekend werd met zijn bevordering tot schout-bij-nacht, gaf een anderen indruk. Ziehier het verhaal ervan:

„Den 19 had op nieuw een geval plaats dat niet zeer aangenaam was. Men had hier aan land gebrek aan volk, door de insurrectie naar de kant van Fernambuck, werwaards de meeste troupen gezonden waren. De geëmbarqueerden, zulks bij ons uit de kalfaters gewaar wordende ¹, deden het onmogelijke om weg te komen, dog dit was hun zeer moeilijk gemaakt, want, over boord springende, kon alleen bij nacht met succes aan wal gezwommen worden, omdat, het dan donker zijnde, men minder nut van de geladene geweeren had, zijnde zodanig deserteur met de stroom te spoedig uit het gezigt. Hier tegen echter had ik aan den capitein Nooy verzocht, zoo lang wij hier lagen, s' nagts altoos een stel roeijers in een chaloup, gewapend met 4 mariniers en onder commando van een goed cadet, op het spiertouw klaar te houden, om dadelijk, iets in het water bespeurende, daarop af te gaan. Ook had ik reeds doen aanplakken, dat die, zonder permissie zwemmende, in het water werd bevonden, na aangeroepen te zijn, niet terugkwam, dood geschoten zoude worden, als er geene chaloupen spoedig genoeg bij de hand waren. — In dezen morgen de Citerne vroeg gehaald moetende wordende ², waren alle chaloupen daartoe nodig, dus van boord. Van die gelegenheid maakt een canonnier gebruik, om van boord naar land te willen zwemmen. De officier der Wagts ontdekte hem en doet op hem schieten, na hem aangeroepen en gewaarschuwd te hebben om

¹ De *Tromp* bleef zoo lang voor Rio Janeiro, om door de uit de stad verkregen werklieden duchtig gekalfaat te worden.

² Dus om water te halen, naar aanleiding waarvan elders in het verbaal staat: „Het water is excellent en gemakkelijk te halen. Men krijgt de citerne van Z. M. werf, welke s' nagts volgelaten wordt, door eene slang van de fontein, vervolgens met den stillen morgen aan boord gehaald en lens gepompt in onze vaten.”

terug te keeren; dan in plaats van naar de waarschuwing te luisteren, slaat hij met zijn hand op zijn agterbroek en zwemt door, hetgeen tengevolge had, dat drie schoten op hem wierden gedaan, waarna hij stil op het water wegdreef. Een chaloup kort daarop aan boord komende, werd op hem afgezonden en vond hem dood drijvende, zijnde bij nadere bevinding alle drie schoten raak geweest. Dit gaf onder de kwaadwillige militairen eene geheele opschudding; alles kwam op het dek om het slagtoffer te zien en wat er mede gedaan zoude worden. Dan daar ik zelf het geordonneerd had — daar het ook hoog tijd werd, strenge maatregelen tegen de desertie wierden genomen, want wij waren reeds verscheiden kwijt — hield ik mij ferm, gelastte om door den doctor het ligchaam te doen examineeren of het werkelijk dood was, en, zodanig bevindende, alsdan het direct op een distantie van het schip uit de chaloupe over boord te werpen, hetgeen stiptelijk wierd uitgevoerd, waarna eene groote stilte en wel eenig gemor volgde, dog de desertie hield verder op, en had dit geval dus groote nuttigheid voor het vervolg. Ook was het wel aan deeze persoon besteed, hebbende op S^t Jago zulks reeds eenmaal ondernomen, doch achterhaald. Men zoude door die toenemende desertie, aan land aangemoedigd, zonder volk zijn geraakt."

Overigens moet de ellende aan boord der oorlogs- en transportschepen grooter zijn, dan wij uit de stukken wel vernemen, namelijk uit de journalen der vaartuigen en uit de beschreven klachten der passagiers. Elders ter gelegenheid van de 1^e expeditie heb ik daarop reeds gewezen¹; maar die klachten treden dan nog enkel aan den dag, voor zoover zij van de eerste klasse uitgingen; wat elders op de schepen werd geleden, kunnen wij soms ons ternauwernood voorstellen. Een der oorzaken van deze betreurenswaardige toestanden was, dat men zoo dikwerf de vaartuigen overvulde, gelijk algemeen ook geschied is met de schepen der 2^e expeditie. Als den 13ⁿ Februari 1817 de *Tromp* zeilklaar is en den 16ⁿ er de commandeursvlag wordt geheschen, is Wolterbeek's eerste aantekening: „Ik vond echter het schip zoo vol, dat ik het nodig oordeelde den capitein Nooy schriftelijk te gelasten, eene maand vivres aan land te laten." Met het vertrek van den koopvaarder *Hoop en*

¹ *Teruggave*, bl. 323—330.

Fortuin ontstaat er, naar ik nog zal mededeelen, een heele quaestie. Maar ook afgezien daarvan, waren de toestanden soms treurig. Zoo juist hebben wij er een herinnering aan gekregen door het zorgvuldig bewerkte artikel van Dr. J. de Hullu over „Ziekten en dokters op de schepen der Oost-Indische Compagnie" ¹. Ja, die tijd was nu wel afgesloten, maar de hardheid en baatzuchtigheid der menschen veranderen zoo gauw niet; bovendien waren wetenschap en industrie nog te onvoldoende ontwikkeld, om water en voedingsmiddelen lang tegen bederf te kunnen bewaren ². De eerste klasse werd in deze althans zooveel mogelijk verschoond, hoe gebrekkig het ook ware; doch de overigen moesten het er maar mede doen, totdat het niet meer kon. En o dat water! Nu eens walgelijk; dan gebrek, en dientengevolge onvoldoende voorziening; de keel verschroeid door het zoute van het ingelegde eten, door de hitte, door de bedorven lucht. Deelt De Hullu ons mede het „nameloos lijden" wegens „het schrale rantsoen" water, de varensgezellen trachtten het te lenigen, doordien ze „op kogels kauwden of op stukken lood"; dat zuigen op lood, zonder, naar het schijnt, voor vergiftiging te vreezen, wordt ons ook verhaald door Toontje Poland, die, als fuselier, van de 1^e expeditie met generaal De Kock deel uitmaakte ³: „met het drinkwater was men zoo zuinig", lezen wij, „dat hij op een stukje lood kaauwde om den dorst minder hevig te voelen" ⁴. Noemt De Hullu onder de oorzaken van ziekten: „het gebrek aan de noodige plunje en verschooning, waardoor velen genoodzaakt werden om bij regen met doornatte kleeren aan het lijf te blijven rondloopen", van het oorlogsschip *Reijgersbergen* der 1^e expeditie deelde ik uit een officieel stuk mede ⁵: „De equipage was voor het grootste gedeelte van plunjes ontbloot, en zelve waren er onder de matrosen, die so genaamd

¹ In de Bijdragen van het Koninkl. Inst., dl. 67 (1912), bl. 245—272.

² Een breed besluit van den Gouverneur-Generaal d.d. 12 Juli 1819 N^o 34 gelastte nog uitdrukkelijk ingevolge gerezen klachten: „om door geschikte maatregelen zorg te doen dragen, dat de aan Landschepen en in het algemeen alle af te leveren vivres en provisiën van eene goede hoedanigheid zij". Rijksarchief.

³ Zie *Teruggave*, bl. 277.

⁴ „Toontje Poland", door W. A. van Rees, dl. I (1867), bl. 209. Verg. over gebrek aan water op de *Prins Frederik*: *Teruggave*, bl. 313 en over klachten op de *Nassau* ten deze: *Teruggave*, bl. 329. — In een der journalen van de 2^e expeditie lees ik van een mililair, die afgestraft werd, omdat hij water had „gestolen".

⁵ *Teruggave*, bl. 310.

aangekleed waren, die kwalijk een hembd aan hadden, waarvan ook het gevolg was dat een groot gedeelte ziek in het Hospitaal en een gedeelte aan boord waaren.” Herinnert ons De Hullu aan „de besmettelijke rotkoortsen”, die vooral in de laatste helft van de 18^e eeuw zulke geduchte verwoestingen op de uitreis aanrichtten”, wij lezen daar juist, dat de Regeering niet geschroomd had met de 2^e expeditie door en door ongezonden, w. o. aan rotkoorts lijdenden, mede te geven. Krijgen wij in De Hullu’s opstel een denkbeeld van „de ondragelijke stank” — „ja de lucht is in de scheepsruimen zoo bedorven dat het kaarslicht er niet in branden wil maar uitgaat, en de menschen er als voor dood uitgehaald worden” — Wolterbeek den 14ⁿ Mei bij de Linie zijnde, verbaliseerde: „De thermometer tekende boven bij mij 83° à 85°, dog het was ondraaglijk warm in het benedenschip, niettegenstaande alles aangewend wierd om zulks te verhelpen, het zij met koelzeilen, met zoo veel mogelijk versehe lugt van boven te geven, met de patrijspoortjes open te zetten, en alles wat men maar kon uitvinden. Ook kwam de chirurgyn majoor Cornelissen, thans 50 zieken behandelende, overal te pas met de zoutzuure beroking ¹. Met één woord 800 menschen in een verzengd klimaat, op een benaauwd schip bijeen, het ruim vol met vivres, als spek, vleesch, kaas, stokvisch, welke articulen alle een benaauwde lucht van zig geven, verschaft stof tot nadenken omtrend het aangename der situatie, principaal onder randsoen van water, en weinig of geen goede wind. In de combuis was het niet uit te houden; ook was er generaale order om na 5 uur ’s middags geen vuur meer te maken.”

IV.

Hiervoren op bl. 635 maakte ik gewag van een opdracht d.d. 1 April 1816 van ’s Konings staatssecretaris aan Koloniën om voorstellen te doen tot het inhuren van koopvaarders, die met de drie oorlogsschepen de 2^e expeditie zouden uitmaken. Het gevolg was, dat bij K. B. d.d. 11 Augustus 1816 N°. 62 al de nog te noemen schepen, op *De Hoop* na, werden ingehuurd en wel voor f 120 per last. De Koning had verlangd, dat de expeditie zou zeilen in December 1816: slechts één, nl. de *Hoop en*

¹ Uit De Hullu’s verhandeling blijkt, dat ook op de Compagnieschepen berooking plaats vond; waarmede, wordt er echter niet vermeld. Op de *Tromp* was zoutzuurberooking aan de orde van den dag.

Fortuin kon toen vertrekken, wel te verstaan nog juist op het laatste dier maand. Het gemis aan ligters voor de inlading der landsgoederen was oorzaak der vertraging. Commissaris Vollenhoven te Amsterdam had in deze een ondankbare taak te vervullen. Hij was een geschikt en ijverig man, ook werkende tot tevredenheid van het departement¹. Als den 10^{en} October 1814 de Commissaris aan Koloniën inlichtingen geeft over het zeilen van schepen naar Indië in November d. a. v., antwoordde het Departement bij missive d.d. 12 October 1814 N^o. 200, dat ook daaruit was ontwaard: „een nieuw blijk van Uwen iever voor den dienst”. Maar hier scheen hij voor onmogelijk werk te staan, gelijk hij den Departementschef rapporteerde. De Directeur-Generaal verklaarde zich bij brief d.d. 12 December 1816 N^o 7554/5 „zeer weinig voldaan” over dit bericht: „niet alleen met opzigt tot den tragen voortgang der afscheep van de goederen voor de transportschepen, maar ook ten aanzien van den, als het ware onverschilligen toon, op welke dat berigt wordt gegeven”. Er moest, gelastte hij, volstrekt voor de afzending in December gezorgd worden: „want bij de begroting voor het volgende jaar is niet op de betaling der te verzendene troepen gerekend”; — uit welke mededeeling wij kunnen opmaken, dat men destijds voor het openhouden van den begrootingsdienst gedurende een bepaalden tijd na het einde van het begrootingsjaar geen regeling had. Het gemis aan ligters mocht geen beletsel worden, werd vermeend. „Ik verwachtte al-zoo”, besloot de vermaning, „dat het in dienst nemen van vaartuigen niet langer afhankelijk zal zijn van het welbehagen der schippers of van de berigten, welke Gij ten dien opzigte van elders tracht in te winnen; maar dat de onwilligen des noods voor 's Rijks dienst in requisitie zullen worden genomen, opdat de verzending van de provisiën in de aanstaande week zal kunnen afloopen.” Eerst bij rapport d.d. 30 December 1816 N^o 7 kon Oorlog den Koning berichten, dat al de troepen voor de 2^e expeditie gereed waren om te worden ingescheept. Een K. B. d.d. 5 Januari 1817 1^r J deed daarop Kolonien aanschrijven: „om Ons ten spoedigste te berichten in hoe verre deze tweede expeditie *op den datum van heden* gevorderd is, en wanneer dezelve finaal tot vertrek gereed zal zijn; verlangende Hij ernstig,

¹ Verg. over hem: *Teruggave*, bl. 243, *Herstel*, bl. 24 en 35, „van zeer veel nut”, „een braaf en actief man”: beoordeelingen van Falek en Goldberg.

dat na verloop van zoo langen tijd binnen den eerst berekenden, geene verdere vertragingen hoe ook genaamd plaats vinden". Het antwoord zal Sire wel teleurgesteld hebben; want nog slechts één schip was toentertijd vertrokken en dat verzeilde in Noorwegen; ten aanzien der anderen moest nog 'n maand en langer geduld worden uitgeoefend. Zes weken nadat het laatste schip was vertrokken, schreef niettemin met voldoening de Directeur-Generaal in een rapport d.d. 25 Juni 1817 N^o 4547/203 aan den Koning het volgende: „Hoe bijzonder en bijna zonder voorbeeld gelukkig het vervoer van troepen naar de Koloniën gedurende Uwer Majesteits bestuur tot heden heeft plaats gehad, hoe bemoedigend hierdoor ook het vooruitzicht wordt, dat de twaalf bodems, die thans alle de reis hebben aanvaard en waarvan geene ongunstige tijdingen hoegenaamd bekend zijn, in den besten staat te Batavia zullen aankomen, zoo moet de Ondergeteekende zich thans alleen bepalen bij den wensch, dat deze tweede expeditie spoedig en zonder rampen op Java arriveert en zich blijven reserveren, het geluk te mogen hebben, Uwe Majesteit succesvol van de behouden aankomst der schepen rapport te doen." ¹

Bij dit schrijven was overgelegd de ondervolgende „Staat en Bijeenbrenging der 2^e Militaire Expeditie naar de Oost-Indiën", waardoor wij ook in verband met hetgeen nog valt mede te deelen, een gemakkelijk overzicht krijgen:

				Vrouwen en
3 Landsoorlogsschepen ² :	Vertrekdagen	Mannen	Kinderen	
<i>Tromp</i> (fregat)	16 Maart 1817	483	39	
<i>Wilhelmina</i> (fregat)	1 Mei id.	196	Niet opgegeven	
<i>Eendragt</i> (korvet)	6 Mei id.	70	8	
9 Koopvaardijsschepen:				
<i>Hoop en Fortuin</i> (fregat)	31 December 1816	300	36	
<i>Cornelia</i> (fregat).	28 Januari 1817	109	14	
<i>Columbus</i> (pinkschip).	11 Februari id.	283	Niet opgegeven	
<i>Henrietta Elisabeth</i> (fregat) ³	id.	161	id.	
<i>Waterloo</i> (fregat)	id.	152	id.	
<i>L'Auguste</i> (fregat)	id.	106	id.	
<i>De Hoop</i> (fregat)	23 Maart id.	236	17	
<i>Selima</i> (fregat)	5 April id.	214	8	
<i>Fortitude</i> (pinkschip).	4 id. id.	234	15	
Totaal		2544		

¹ Al de hier vermelde stukken uit het Rijksarchief.

² Wat de reden is, dat hieronder de op bl. 635 vermelde *Venus* niet vermeld staat, weet ik niet; misschien omdat zij mogelijk geen troepen aan boord had. Tegelijk met de *Cornelia* uitgezeild, kwam het oorlogskorvet twee dagen vóór haar ter reede van Batavia, echter „hebbende zijne fokkemast en boegspriet verloren en had verscheidene dooden en zieken", schreef de firma Voute en C^o, reeders der *Cornelia*, aan dir. gen. Goldberg, op een bericht van den kapitein G. Havenstein van de *Cornelia*. Rijksarchief.

³ Den 28ⁿ Januari 1817 waren zoowel op de *Cornelia*, kapitein Havenstein,

Onder den post „Mannen” zal vermoedelijk uitsluitend bedoeld zijn de uitgezonden troepenmacht, en evenzoo onder „Vrouwen en Kinderen” de gezinnen dier militairen. Hoe de verdeeling der ingescheepten op de *Tromp* was, leest men in het scheepsjournaal, waar ad 7 Maart 1817 op het appèl aan boord bleken :

Equipage:	Anderen:
257 man	474 troepen
6 vrouwen	19 vrouwen
7 kinderen	19 kinderen
—	5 „coloniale officieren”
Totaal 270 personen	7 geaboleerden
	524 personen.

De commandant der troepen was hier kapitein Mossel. Van zijn officieren ontbraken kapitein Geiger en luitenant Blik, die een slippertje maakten en daardoor niet medegingen, zoodat Wolterbeek bij het vertrek op den 16ⁿ Maart aantekende: „moeten 2 officieren der troepen achterlaten, die aan land in commissie op hun eigen goedvinden naar Middelburg waren gegaan, en waarnaar ik niet kon wagten”. Zij scheepten zich te Vlissingen op de *Selima* in, die ofschoon 'n 3 weken later vertrekkende, reeds in de baai van Rio Janeiro ten anker lag, toen er de *Tromp* den 3ⁿ Juni aankwam; de *Selima* had geen pleisterplaats te voren aangedaan.

Noch op de *Wilhelmina*, noch op de *Tromp* was men best te spreken over onze barometers. „Het is onbegrijpelijk”, journaliseert Dibbetz, bij een dreigend slecht weer op den 9ⁿ Augustus 1817 in de Indische zee, „welk een groot nut er op zee van goede barometers te trekken is. Die, welken ik heb, en die een prul bij de Engelsche zee-barometers is, was mij reeds van nut.” Uitvoeriger hierover is Wolterbeek, in de Indische zee ad 3 September 1817 aantekende. „De barometer scheen sedert eenige dagen weder ongevoelig geworden te zijn, en het bleek mij, dat op dezelve binnen de Keerkringen

als op de *Henrietta Elisabeth*, kapitein G. F. Jansen, de militairen aan boord; beide schepen lagen ter reede van Texel, terwijl het eerste schip denzelfden dag, het andere eerst den 11ⁿ Februari uitzeilde. In Indië trok dit de aandacht, aangezien de transportkosten, waaronder de ligdagen, daar betaald moesten worden. Bij missive d.d. 3 October 1817 N^o 57 wees de Raad van Financiën er C. C. G. G. op, met de vraag: „hoe het mogelijk zij, dat dezelfde dag voor den eenen eene gunstige gelegenheid heeft aangeboden, en voor de andere niet”. Bij dépêche d.d. 6 October 1817 N^o 83 schreven C. C. G. G. er den departementschef van Koloniën over.

weinig staat was te maken. De graaf de Vienne ¹ had te Rio Janeiro mij ook verklaard, dat zijne barometers niet gevoelig wierden vóór buiten de keerkringen en binnen dezelve zig op 30der 1 Lijn bepaalden, juist als die van mij, zijnde dit een barometer, welke ik te Portsmouth voor 8 pond sterling had gekogt, hangende aan eenen koperen arm, zodanig dat geen beweging van het schip aan dezelve schokken kon geven. De barometers in Holland van de Marine medegegeven, zijn wel goed als barometers, dog van weinig nut, als er de minste beweging in het schip is, rijzende en dalende, of springende de kwik daar zoo geweldig in, dat men calculatief het midden der rijzing en daling moet neemen, en zelden het begin van zakken of rijzen daarbij observeeren kan, hetgeen juist het nuttige is, om zig voor slegt weer en principaal tegen op handen zijnde nagten, of als men zig wat dicht op kusten bevindt, te secureeren, zooveel als zulks door een zodanig nuttig instrument werd opgegeven of gewaarschuwd, waarvan ik zo wel op eene reede als in zee de duidelijkste ondervinding heb gehad. Men heeft ook oude en voorname zeelieden als Horsburg, d'Après de Manevilette, Krusenstern alsmede den barometer zelf daaromtrént maar na te gaan, wanneer de barometer zeker onder de goede gidsen van een voorzigtig zeeman in groote aanmerking zal komen, mits dat tegen de uitwerking der beweging van een schip voorzien is, zoo als de Engelsche barometers zijn, welke overigens even eenvoudig als de onze kunnen verplaatst worden.” Zoo was de barometer destijds nog een onderwerp van ons nu deels voorkomende naïeve beschouwingen.

Het oorlogsschip, dat wij blijkens het lijstje, na de *Tromp* zien vertrekken, is de *Wilhelmina*. Van de lotgevallen, gelijk het journaal ze heeft opgeteekend, valt weinig mede te deelen. Den 1ⁿ Mei 1817 uitgezeild, passeerde men den 6ⁿ Juni de Linie, bij welke gelegenheid het doopfeest, „volgende het oude zeemansgebruik”, werd gevierd. „Deze plechtigheid begon ten 9 uren 's morgens. Ik liet een generale extra borrel geven, en men bragt dezen dag door tot 's avonds in eene complete vrolijkheid, dat ik mij vlije veel tot de gezondheid der equipage toebrengt.” — Den 19ⁿ Juni zeilde men de baai van Rio Janeiro binnen, waar, gelijk wij lazen, de *Tromp* werd aangetroffen.

¹ „Commandoor” te Rio Janeiro. Zie nader bl. 655.

Den 3ⁿ zeilde dit schip, den 7ⁿ de *Wilhelmina* weg. „Even voordat wij bij Sta Cruz waren, kwam”, teekende Dibbetz aan, „de klaarsloep met een Portugeesch officier aan boord. Hij informeerde zich naar den naam van het schip, kapitein en waar wij naar toe gingen. Dit beantwoordde ik. Toen: Hoe vele passagiers wij aan boord hadden; ik antwoordde hem hierop, wij een oorlogsfregat waren en hij dus met niets verder noodig had, waarop hij ook vertrok.” Den 29ⁿ Juli bij de Kaap de Goede Hoop werd de *Tromp* ingehaald. Den 2ⁿ September ankerde de *Wilhelmina* voor Batavia. „Liet”, journaliseerde Dibbetz op den 4ⁿ, „alles voor de Boeg komen, en gaf mijne bijzondere tevredenheid te kennen aan matrozen en soldaten, voor de goede harmonie, welke er gedurende de reis tusschen hen geheerscht heeft, en over hun goed gedrag. Liet hun een extra randsoen genever geven; en alles, zoowel de coloniale militairen als de dominé met zijn familie werd gedebarqueerd. Den laatsten gaf ik bij deszelfs vertrek een saluut van 7 schoten.” Het schip vertrok den 25ⁿ September met troepen naar Semarang en vandaar naar Soerabaja, waar het den 10ⁿ October aankwam; vier dagen later kreeg Dibbetz last naar de Molukken te zeilen om mede te werken tot het bedwingen van den opstand aldaar, gelijk ik in mijn verhandeling over dien opstand verhaalde.

De *Tromp* zeilde uit Vlissingen den 16ⁿ Maart 1817, alzoo 1½ maand vóór het vertrek van de *Wilhelmina* uit Medemblik. Den 16ⁿ Februari had Wolterbeek er een bezoek komen brengen: „na gedaane inspectie”, journaliseerde Nooy, „heesen de Breede Wimpel; voorn^e commandeur deed een aanspraak aan de equipage ter aanmoediging van een goed gedrag op de aanstaande reijse”. De Minister had de inschepping der troepen bepaald op 24 en 25 en den zeildag op 26 Februari; doch het weder was te slecht om te vertrekken. Dientengevolge liep het tot den 10ⁿ Maart eer de militairen aan boord waren en tot den 16ⁿ, dat men wegzeilde. Het ongunstige weer bleef echter aanhouden, zoodat men den 23ⁿ Maart verplicht was ter reede van Portsmouth te ankeren: „Permitteerde niemand aan land te gaan”, verbaliseert Wolterbeek, onder herinnering aan het achterblijven van kapitein Geiger en luitenant Blik, „ging ook zelf niet. De redenen hiertoe waren, omdat ik gezien had, op het terugkomen van de geëmbarqueerde officieren geen staat te kunnen maken; ook wilde ik doen zien alleenlijk het welzijn van schip en ge-

zondheid der equipage mij hier hadden gebragt. Gedurende de overige dagen van de maand Maart kregen wij geen goede gelegenheid, waarvan men zoude hebben kunnen profiteeren. Employeerden dezen tijd zeer ten nutte der equipage en geëmbarqueerden. Veele van de laatsten waren ziek... Alles werd in het werk gesteld, om de ziekten verder voor te komen. Men zorgde zoo veel mogelijk voor zindelijkheid en zuivere lugt. De zoutzure beroking geschiedde dagelijks. Versch vleesch en groentens werden verstrekt en alle mogelijke indeelingen tot gemak voor het volk en om hun droog te houden wierden gemaakt, Dan er waren boven de 800 menschen aan boord, en hadden dagelijks slegt weer. Gelukkig dat het schip zig in zee dicht had gehouden.”

Toen men den 1ⁿ April weer onder zeil ging en den 21ⁿ d. a. v. ter reede van Porto Prayo van de Kaap Verdische eilanden kwam, bleek Wolterbeek's zorg over het dicht houden van het schip gegrond. Men moest er toch eenigen tijd blijven, niet slechts alleen om water in te nemen, maar om het vaartuig te doen kalfaten. Ook van de 1^e expeditie hadden schepen op het einde van 1815 Porto Prayo aangedaan, waaraan wij o. a. te danken hebben een beschrijving van Q. M. R. Ver Huell in zijn „Herinneringen”; het is niet onaardig de door hem geschetste toestanden over het waterhalen, plunjesverkoopen, recepties, te vergelijken met hetgeen Wolterbeek's Verbaal mededeelt ¹.

Commandeur Wolterbeek en kapitein Nooy begaven zich aan wal om den Gouverneur te complimenteeren. Hij „vroeg mij”, verbaliseerde Wolterbeek, „om een Hollandsche vlag, ten einde die bij hooge feesten als een blijk der goede verstandhouding tusschen de beide natiën te kunnen gebruiken”. Wolterbeek deed hem „eene kleine vlag uit de Tromp” verstrekken. Een paar dagen later maakte de Gouverneur een visite aan boord terug „met eene ontzaggelijke stoet”. Wolterbeek had indertijd ook Porto Prayo bezocht, doch hoe was het veranderd! „Alles”, verbaliseerde hij, „heeft een militair aanzien gekregen. De Heer Gouveneur is Gouveneur en Chef van alle de Caap Verdische bezittingen. Er zijn thans geregelde militairen, veel gebouwen, zelfs een koopmanspakhuis, behorende aan een Franschman,

¹ Ver Huell's bezoek aan Porto Prayo ook opgenomen in *Teruggave*, bl. 288—291.

verscheide gehuwde Portugeesche officieren, dus ook vrouwelijk gezelschap; en de heer Gouverneur een gedecoreerd edelman.”

Zoowel met het kalfaten en het dichten van het schip als met het waterhalen ging het goed. „Kreegen op heden reeds”, verbaliseerde Wolterbeek d.d. 24 April, „tot bij de 100 halve leggers versch water, met onze eigene chaloupen aan boord, dat zeer veel was voor dit warme klimaat, dog voornamentlijk veroorzaakt wierd, omdat ons volk nu alleen maar de vaten met de chaloupen van de kant te halen hadden, daar de negers het zwaarste werk (het vullen en heen- en terugrollen) moesten doen, zijnde nog al eene redelijke distantie. Ook werd het verkopen der plunjes hierdoor voorkomen en het volk meer gemenageerd voor het in de zon loopen en het zuipen.” De aan-teekening vervolgt dan aldus: „Het verkopen van goed, voorheen zoo algemeen in gebruik, was door dezen Gouverneur geheel verboden, willende die oude plunjes van vreemde natiën niet ingevoerd hebben, en met reden. Hij vertelde mij eenige weken vóór onze komst verplicht te zijn geweest op ene morgen al de aan land op de markt gebragte plunjes van een Engelsch oorlogsfregat te doen arresteeren en vervolgens verbranden, omdat men ZHEdG's raad had in de wind geslagen en het verbod daartegen moedwillig overtreden.”

Het waterhalen door onze sloepen bleek echter een groote schaduwzijde te hebben, nl. het bedenkelijk wegloopen van de manschappen. „Hadden”, teekende Wolterbeek op den 25ⁿ aan, „in deze 24 uren” negen deserteurs, „welke met de chaloupen gelegenheid hadden gevonden, weg te komen”. Hij verzocht den Gouverneur ze te doen opvatten. Deze „beloofde alles te zullen doen aanwenden, dog dit was vruchteloos”. Wolterbeek moest zich bepalen tot „gestrengte orders om de desertie voor te komen”.

Dienzelfden 25ⁿ April ankerde het transportschip der 2^e expeditie *L'Auguste* ter reede van Porto Prayo, gevoerd door een voormaligen marine-officier, luitenant Greveling, en „9 dagen na ons uit Vlissingen gezeild”, verbaliseert Wolterbeek. Hoe kan dat, waar, volgens het op bl. 646 weergegeven lijstje hijzelf was uitgezeild den 16ⁿ Maart en *L'Auguste* den 11ⁿ Februari? Inderdaad zijn deze data juist, maar door stormweer had de uit Texel vertrokken koopvaarder den 17ⁿ opnieuw ter reede aldaar moeten terugkeeren. Het ondervolgend adres op dien datum

door de passagiers aan Koloniën gezonden, houdt een verhaal van het doorgestane leed in ¹:

Den 11ⁿ Februarij jongstleden, nadat een gunstig voorspellende N. O. wind, ons vertrek, zedert vier en twintig uren, van den vaderlandschen bodem aankondigde, zijn wij onder zeil gegaan, met de beste hope, met het vurigst verlangen, om de reize te vervolgen naar Java, en dáár aan onze bestemming te beantwoorden; dáár onze opgedragene pligten te vervullen. Welgezindheid, gepaard met een opgeruimd gemoed, en een gezond ligchaam, lachten ons toe, en beloofden ons als het ware eenen voorspoedigen overtocht. Vrouwen, moeders, kinderen, ja zelfs de zuigelingen schenen welgemoed, in één woord: aan genen bodem konden meer hoop, meer welwillende bereidwilligheid de gevaren van eene grote reize onder de ogen zien dan aan boord van het transportschip L' Auguste.

Dan helaas! hoe smartelijk werden alle deze vooruitzichten vereideld; hoe spoedig deden storm, verbolgen Oceaan alom heerschende zeeziekte, en een meer en meer toenemende vreze, ja wanhoop, allen moet zinken. Zeven agter een volgende dagen, waren wij bloedgesteld aan alle de gevaren, die den schepeling kunnen treffen, gevaren, die den stoutsten weemoedig maakten. De moeders jammerden over het lot hunner kinderen; kinderen smeekten de moeders vrugteloos om hulp; de vaders krompen van weedom weg over de smerten, onder welke zij vrouwen en kroost zagen op het punt van te bezwijken; in 't kort de toestand van ieder der schepeling was boven alle beschrijving akelig. Zóó bragten wij door zeven volle dagen tot dat eindelijk de Kapitein, die geen ogenblik de tegenwoordigheid van geest verloor en alle midlen aanwenden, die de zeevaartkunde aan de hand geeft, om onze reize te kunnen vervolgen, besloot een scheepsraad in bijzijn der aan boord zijnde zeeofficieren bij een te roepen, en rijpelijk en naar de besliste overtuiging van pligt te overleggen, wat in onzen nijpenden toestand te doen stond; de uitkomst van deze scheepsraad was om de rhede van Texel te herwinnen als de eenigste hopen onder den wind: daar mede bragten wij door een groot gedeelte van den dag van gisteren en van den dag van heden, en bereikten, God zij vuriglijk gedankt! heden onze wens, en daarmede het behoud van schip en volk, het geen anderzints onvermijdelijk eene prooij der woeste golven moest zijn geworden, een lot, 't geen een Gailjas schip, in ons gezigd geweest zijnde, getroffen heeft.

De nadelen die door den doorgestanen storm zijn geleden, zijn vele en te veel om in dezen korten maar waren schets te worden opgegeven . . .

Kortom wij alle hebben naamlozen ramp, zeven dagen angst, en voor ons onherstelbaar verlies ondervonden, en als ware dit niet

¹ Rijksarchief.

genoegzaam zo treffen ons de bekommring veroorzaakt door hulploze kinderen, ziekliggende kinderziekte en menschen....

Den 28ⁿ April verlieten *Tromp* en *Auguste* gezamenlijk Porto Prayo met bepaling, dat men te Rio Janeiro weder zou ankeren. Wolterbeek gaf tevens Greveling last om bij elkander te blijven „zoo lang zulks tot het vervorderen der reis aan geen van beiden oponthoud gaf”. De koopvaarder „moest alles bijhangen wat vinden kon, om ons bij te houden”, teekent Wolterbeek aan, totdat men reeds in den nacht van 30 April op 1 Mei uit elkanders gezicht geraakte.

Den 3ⁿ Juni was de *Tromp* in de baai van Rio Janeiro, de koninklijke residentie, bestreken door het fort Santa Cruz. Drie transportschepen onzer expeditie trof men er aan: *De Hoop*, kapitein Ihnke; de *Selima*, kapitein G. Jansen, en onze *Auguste*, die er dus ten slotte nog eerder was dan de *Tromp*. Deze drie transportschepen vertrokken den 13ⁿ Juni; een week later, den 19ⁿ Juni, verscheen de *Wilhelmina*, die, naar ik mededeelde, de benoeming tot schout-bij-nacht voor Wolterbeek medebracht.

Met den gezondheidstoestand op de *Tromp* scheen het redelijk gegaan te zijn. Volgens het scheepsjournaal ad 18 Mei 1817, lagen er ziek 11 man van de equipage en 33 militairen. „Ik examineerde het gansche schip”, schreef kapitein Nooy, „eerstelijk nagaande omtrent de zindelijkheid en goede orde, waar omtrent wat het geembarqueerde bataillon militairen aangaat minder te zeggen viel als van de officieren. Zelfs het getal zieken bleef hetzelfde, niet meer toenemende als afgaande; waren tot dusverre door Gods goedheid nog al gelukkig.”

Van het verblijf te Rio Janeiro behield Wolterbeek de beste indrukken; als ververschingsplaats voor onze troepen verkoos hij haar verre boven de Kaap de Goede Hoop. Het water kon men er gemakkelijk krijgen en 't werd „excellent” bevonden; dan ook „zeer goed vleesch, groentens en vrugten, principaal oranjes, die tegen een spotprys te krijgen zijn”. En voor herstellingen aan de schepen was ook alles uitnemend ingericht, dank de aanwezigheid van 's Rijkswerven. „Het is dus zeer preferent”, besloot hij, „om Rio Janeiro in plaats van de Kaap aan te doen, indien men reparatiën noodig heeft; bovendien kan ik er voor instaan, dat nergens in de gansche wereld beter gekalfaaf kan worden. Men verliest er alleen bij, door dat men de reis verlengt, zijnde het een paar honderd mijlen uit de weg.”

Bij de aankomst van de *Tromp* kon echter het schip niet zoo dadelijk geholpen worden, en wel om een reden, waarvan ook de *Amsterdam* op de 1^e expeditie de gevolgen had ondervonden, namelijk wegens het vieren van heilige dagen ¹. „Maakte ook”, verbaliseerde Wolterbeek ad 4 Juni, „arrangementen met de opziener der kalfaters, welke aan boord kwam om te zien, wat er te doen zoude zijn, doch deze excuseerde zig voor deeze week, zijnde er te veel heilige dagen in, wanneer hij zijn volk niet bijeen kon brengen. Overal waajden ook vlaggen; dagelijks gingen groote processien, de kerkklokken luidden den ganschen dag en nacht; en aan de waterkant vóór 's Konings paleis, wierden alle avonden vuurwerken afgestoken. Monsieur le comte de Vienne, ridder, kamerheer van den Koning, commandant der reede en teffens gechargeerd met de details der Marine was zeer beleefd en deed al wat mogelijk was, om mij adsistentie te verleen. Zagen elkander aan land, ook aan boord van de *Tromp* verscheidene malen. — Den 9ⁿ kwamen de kalfaters aan boord, en deden spoedig blijken, dat zij hun werk zeer goed verstonden; de directie onder hen was ook zeer goed; ieder kreeg zijn taak, die men moest af kalfaten, en zeer naauw werd nagezien, zoodat de kapiteins onzer transportschepen en onze eigen timmerlieden zulks moesten roemen; het gepluisde werk ook was zeer zuiver, geboord, en in allen opzigte ter kalfating geprepareerd.”

In den middag van den 14ⁿ begaf Wolterbeek zich ter audientie bij den Koning, vergezeld van „een groot aantal officieren, zoo van de Marine als van de geëmbarqueerde troepen”; ambassadeur Mollerus presenteerde hem den Vorst. „Ontving ons met zeer veel beleefdheid. Informeerde zig naar de omstandigheden in ons land en colonien, verlangde, dat veele Nederlandsche schepen de havens van Brasiliën zouden aandoen; en om te tonen, dat zulks ernst was, zeide Z. M. mij, dat hij reeds order had gegeven aan alle autoriteiten om mij in alles te adsisteeren. Z. M. scheen reeds een man van jaren; ook zeer caduc te zijn, steunde op een rotting en had maar een edelman bij zig, komende wij door drie groote kamers, in welke men weinig meubels en alleenlijk twee boden zag.”

Het glanspunt van Wolterbeek's oponthoud te Rio Janeiro schijnt geweest te zijn den 27ⁿ Juni, daar hij dien dag be-

¹ Verg. *Teruggave*, bl. 291.

schrijft als een der aangenaamste van zijn leven, hetgeen dan toch veel gezegd is!

Ziehier wat zijn verbaal ervan mededeelt:

Den 27 deed de commandoor graaf de Vienne mij de eer, om mij te begeleiden naar een kruidmolen, welke in eene nabij zijnde baai door een voormalig Fransch zeeofficier was aangelegd. Met zeer veel genoegen zag ik deze fabriek, waarin niets tot gerief, properheid en voorzigtigheid gemenageerd was. De eerste bewerking van koken, salpeter en zwavel geschiedde voor ieder in een apart gebouw; hun kruid was ook excellent en men had zooveel daarvan reeds door de successivelijk alhier en op Rio de la Plata kruisende Engelschen doen overnemen, dat er eene bepaling was noodzakelijk geworden in hoe verre men vreemde natien kon bijzetten. Al het kruid voor Koninklijke Portugeesche dienst kwam uit deze fabriek; ook viel bij deze inrigting in het oog de weldadige hulp door de natuur aan deze onderneming verleend.

Eene baai geheel binnen steile rotsen, die dezelve van de zeekant afscheidt, permitteerde de toevoer en vervoer van al het nodige zonder onkosten door kanalen land- en stadwaarts, welke met die baai communicatie hadden. Het werkhout werd hier maar gekapt en de fabriek was genoegzaam afgescheiden van de door de particulieren bewoonde oorden, hebbende de werklieden alleen hunne huizen in den omtrek.

Insgelijks had dien Franschen officier onder zijne directie een schoonen Botanischen tuin. — De broodboomen droegen vruchten, van welke verscheide onder de boomen lagen, even als bij ons de appelen. Allerhande schoone boomen, de Amerikaansche tulpeboom, pompelmoesen, oranjes, citroenen, en een onnoemlijk getal vreemde gewassen groeiden hier zeer welig. Verscheide perken met theeheesters groeiden overheerlijk, en werden door Chineesen, die daartoe expresselijk onderhouden werden, bearbeid.

Men onthaalde mij met de bij mij hebbenden op een heerlijk ontbijt, principaal wegens de confituren, en ik wil gaarne bekennen, dat door de gulle receptie en door het schoone, hetwelk ik heden zag, dezen dag als een der aangenaamste van mijn leven kan genoemd worden.

Het was regenachtig weer, en dus de grond week, dog zo ver het territoir der fabriek zig uitstreckte, had men zig de moeite gegeven planken te leggen, om van het eene gebouw tot het andere te gaan.

Ik bedankte den officier-directeur der fabriek, en verzocht hem wederkeerig den volgenden dag mij met een bezoek aan boord te vereeren, doch de werkzaamheden der fabriek permitteerden hem zulks als nu niet.

Reden door dit verrukkelijk land, langs verscheide steile en met

de toppen vrij schuins hangende klippen terug naar de stad, groeiende de koffij aan de publieke hagen langs de wegen in menigte, zodat wij somtijds van eene het rijk nabij komende tak een handvol boonen konden afstroopen.

Den 3ⁿ Juli zeilde de *Tromp* weg; 4 dagen later volgde de *Wilhelmina*, doch den 29ⁿ d. a. v. haalde deze het schout-bij-nachtsschip in; den 31ⁿ gingen beide schepen weder van elkander; toen de *Tromp* den 16ⁿ September eindelijk de reede van Batavia bereikte, lag daar reeds de *Wilhelmina*. Op 17 en 18 September had de ontschepping der troepen van de *Tromp* plaats; den 5ⁿ October voer zij naar Soerabaja, waar Commis-sarissen-Generaal op hun reis over Java zich bevonden. Den 19ⁿ bereikte het schip de reede van Soerabaja.

V.

Van de reis der koopvaardischepen valt nog slechts over twee eenige bijzonderheden mede te deelen,

Op de *Cornelia*, kapitein Havenstein, werd een samenzwering ontdekt om het schip af te loopen. Aanlegger was een sergeant-majoor, wiens naam ik geschreven vond Triptouw, en die door een op zee gehouden krijgsraad veroordeeld werd doodgeschoten te worden, gelijk werd aangeteekend in de notulen van die rechtbank d. d. 2 September 1818 N^o. 6. Er waren bovendien tal van medeplichtigen, maar zij werden door den krijgsraad te Batavia deels vrijgesproken, deels „verklaard door hunne detentie genoegzaam te zijn gestraft voor het verzwijgen van de samen-zwering, waarmede zij eenige kennis droegen”, gelijk het luidt in het besluit van den Landvoogd d. d. 27 October 1818, N^o. 22, dat deze uitspraak bevestigde.¹

Afgaande op de archiefstukken, heeft geen schip van de 2^e expeditie zooveel kwesties doen rijzen als de *Hoop en Fortuin*, kapitein A. Gordon, bevracht voor rekening van de Chineesche

¹ Kapitein Havenstein berichtte d. d. 5 Juli 1817 aan zijn reeders, de firma Voute en C^o, de aankomst van zijn schip op den 1ⁿ; „volgens het geen dezelve daarbij voegd”, schreef de firma aan Goldberg, „heeft hij op de reize slechts één man der aan boord zijnde Militairen verloren, zijnde een die bereijds ziek aan boord was gekomen en den 26 Majj aan de gevolgen zijner longtering overleden; aan boord waren geboren 2 meisjes en 1 jongen, welke laatste echter overleden was; zieken had kapitein Havenstein weinige gehad, en destijds waren alle officieren en manschappen in gezonden staat”. In den-zelfden brief aan Voute en C^o staat o. a. mede, dat de *Waterloo* en *Columbus* den 31ⁿ Juli 1817 Batavia hadden bereikt. Rijksarchief.

theemaatschappij²; volgens de correspondentie had het schip „de buitengewone grootte van circa 600 lasten”. Goldberg vermeende, dat „tot behoud der gezondheid” ieder persoon moest hebben een ruimte van $1\frac{1}{2}$ last; het departement van Oorlog, altijd in deze gedreven door kolonel Van den Bosch, wiens bedenkelijke ijver juist dezer dagen beloond werd met zijn bevordering tot generaal-majoor titulair³, hield echter vol: „dat groote schepen gemakkelijk een grooter aantal, dan een man per $1\frac{1}{2}$ last kunnen vervoeren”. Vandaar dat het schip bestemd werd voor het overblijvend gedeelte van het 19^e bataljon infanterie⁴: 92 man; twee compagnieën huzaren: 211 man, aangewezen geweest op het sinds afgekeurde fregat *De Maas*⁵; verder eenige officieren van de koloniale marine; de naar Batavia uitgezonden Luthersche predikant M. Schiffer, die niet lang na zijn aankomst, immers in 1818, overleed; eindelijk eenige ambtenaren, die van de *Nassau* waren overgebleven⁶.

De inscheping moest plaats hebben aan Den Helder op 20 December 1816. Dadelijk beweerde Gordon, dat al die menschen met hun baggage er niet geborgen konden worden. Goldberg zond toen derwaarts den secretaris van den Raad van Koophandel en Koloniën Mooijaart, die door ondervinding bekend was met reizen naar Indië en de betrekking van equipage-meester bij de Marine bekleed had⁶. Hij deelde des gezagvoerders meening en begaf zich naar 's-Gravenhage terug om bevelen te halen, voorzien van verklaringen der in Den Helder aanwezige zee- en land-officieren, houdende, dat inderdaad de ruimte te klein was.

Onderwijl kwam er aan het regiment huzaren, waarvan de chef was de tweede kolonel Van Rappard, die in eidelooze twisten met Gordon de reis zou maken! Goldberg schijnt Mooijaart's rapport niet met genoeg te hebben ontvangen. Althans hij zond een tweede commissie, nu bestaande uit den secretaris van zijn departement Leesberg en den kapitein t/z Dibbetz, ten einde de menschen tot ingaan te dwingen. De infanterie liet zich hiertoe bewegen; doch Van Rappard met zijn huzaren

² Verg. *Teruggave*, bl. 168—169.

³ Zie *Teruggave*, bl. 177, noot 2.

⁴ Over de nummering, zie *Teruggave*, bl. 277, noot 3.

⁵ Verg. *Teruggave*, bl. 275, noot 1, en bl. 323.

⁶ Verg. *Teruggave*, bl. 277.

⁶ Zie *Teruggave*, bl. 119.

keerde Den Helder den rug toe, zich begevende naar Medemblik. Tegelijkertijd bood hij een adres den Koning aan, met verzoek een deskundige commissie te benoemen om paal en perk te stellen aan de verwarde toestanden op het schip, ten einde te verhoeden, dat officieren en manschappen de slachtoffers werden van onkunde en willekeur. Het is echter niet altijd een dankbare taak voor de belangen van zijn ondergeschikten op te komen. Van Rappard ondervond het. Het adres werd in handen gesteld van den Directeur-Generaal van Koloniën, die bij rapport d. d. 21 December 1816, N^o. 438, mededeelde zich te haasten aan de opdracht te voldoen: „zoowel voor zijne eer, als voor het belang van Uwer Majesteits dienst, ten einde voor te komen de verdere desobedientie, welke dien officier zich zoude mogen veroorlooven, bij het embarkement zelve, hetwelk op gisteren stond plaats te hebben”. Hij zette echter tevens de geschiedenis der zaak uiteen, dus ook welke ruimte hij noodig had geacht en in hoever Oorlog daarin had gegrepen. Bij een rapport van een paar dagen later ¹ kon hij intusschen berichten, dat, dank het optreden van kolonel Dibbetz, ook de huzaren zich den 20ⁿ December hadden ingescheept.

Op het bericht dier inscheeping was echter door den Koning niet gewacht ter beantwoording van het adres. Alleen het vertrouwen, dat de inscheeping zou hebben plaats gevonden, deed Zijne Majesteit weerhouden, werd Van Rappard bij brief d. d. 24 December van den Staatssecretaris geantwoord, maatregelen te bevelen, die „zijn onregelmatig gedrag” schenen te vorderen. Nochtans erkende de Koning, dat het verzet geenszins zonder grond was. Immers toegegeven werd, dat de ruimten der bevrachte schepen voor de troepen en ambtenaren ontoereikend waren: „hetzij dan dat deze misgissing aan de baatzuchtige overdrijving der reederijen omtrent de grootte van de *Hoop en Fortuin* en andere bodems, of aan de min naauwkeurige berekening van de Heeren Waldek en van den Bosch toe te schrijven zijn, blijvende het in allen geval zonderbaar, dat men daarbij de voor de waterleggers benoodigde plaats over het hoofd heeft gezien”; de Koning zou dan ook voortaan „geenzins bewilligen in het wederom inhuren op den vorigen voet van de vereischte scheepsruimte”.

Het schip zeilde eindelijk uit den 31ⁿ December 1816: het was het eerste van de 2^e expeditie; maar het kwam terecht

¹ Rapport d. d. 24 December 1818 N^o 7816/440.

in Noorwegen ¹! Later moest het havenen te Lissabon. De reis was allertreurigst. Waar zoovelen werden gepakt in een te kleine ruimte had slechts de grootste geschiktheid van de eersten aan boord den geest van ontevredenheid kunnen temperen. Maar Van Rappard kreeg het geducht aan den stok met Gordon. Nog van Lissabon uit, gingen de klachten naar Holland; in Indië aangekomen zijnde, is er een breede correspondentie uit voortgevloeid, waarin met name Van Rappard's houding het heeft moeten ontgelden. Het karakter der oneenigheden leert men eenigszins kennen uit een schrijven van gezagvoerder Gordon aan den Departementschef d. d. 11 September 1817, uit Simonshaven aan de Kaap gezonden, waar men, na Lissabon, andermaal was binnengeloopen. Hij klaagde „over het ongehoord gedrag en handelwijze van de kommanderende officieren der troepen en voornamelijk van den kommandant en chef, de kolonel van Rappard ², die zoodanige verregaande wanorders pleegt, provoceert en gedooft, dat schip en lading daardoor dikwerf in groot gevaar worden gesteld”. De gezagvoerder zeide voor zijn verantwoording een protest te hebben opgesteld, met voorzorg de extracten uit het journaal door notaris en getuigen te doen verzegelen, zonder ze echter den inhoud te laten lezen: „ten einde de eer der natie niet aan bespotting ten prooi te geven”. Zoo had Van Rappard een premie ad f 100 uitgelooft: „om dieven, levendig of dood, uit te vinden, met order aan de schildwachten, om degenen, die zij niet kunnen vatten, maar te doorsteken”; zoo had de Kolonel den Gezagvoerder tot oproeping van zijn volk willen dwingen: „om een matroos op te hangen” en na betoog van hem, Gordon, daartoe onbevoegd te zijn, de schildwachten bij de vivres en de contanten doen wegnemen en deze dus aan gevaar voor diefstal blootgesteld; stuurlieden en matrozen gevoelden zich niet gerust op het dek, blootgesteld als zij waren aan mishandeling; enz.!

De Departementschef gaf er den Koning bericht van bij

¹ In onbekendheid hiermede schreef Falck d.d. 16 Januari 1817 uit Brussel aan Goldberg: „Geeft het u geene ongerustheid, dat er van de Hoop en Fortuin geen taal of teeken uit de Engelsche havens gegeven is? Zoude zij niettegenstaande het slechte weer en de Westewinden de reis zoo maar doorgezette hebben? Dat zou dan magtig ongelukkig zijn voor onzen ieverigen Consul Generaal te Londen.”

² De eerste onder Van Rappard dienende commandant was de luitenant-kolonel Van Heemskerk; hij werd mede in de onaangenaamheden met de passagiers gemengd.

rapport d.d. 30 November 1817, N°. 8590. Ook in Indië beklagde Gordon zich bij Commissarissen-Generaal; tot ver in het jaar 1818 vind ik in hun verbalen de *Hoop en Fortuin* als een wanklank over geleden schade en schande terug¹. Een dragelijke reis is het ongetwijfeld niet geweest!

Eind goed, al goed. Bij rapport dd. 2 Maart 1818, N°. 75 kon de Departementschef den Koning berichten, dat het schip *Henrietta Elisabeth* van de 2^e expeditie (den 2ⁿ Juli 1817 te Batavia gekomen) reeds weder te Texel was binnengevallen op den 23ⁿ Februari t. v. „terwijl gelijktijdig met hetzelfde de bevestigende tijding is ontvangen, dat het schip *De Hoop*, kapitein T. Stuken op den 6 September l.l. ter reede van Batavia is aangekomen, en dat den volgende dag de troepen en de passagiers gezamenlijk ten bedrage van Twee hondert drie en zestig koppen in den besten welstand zijn gedebarkoord, hebbende op de reis in het geheel gehad vijf dooden, waaronder twee kinderen en een onderofficiersvrouw, waartegen aan boord twee kinderen zijn geboren”. Het schip was, naar werd medegedeeld, ingehuurd om met troepen en militaire goederen naar Semarang te vertrekken. „Met het bericht van het behouden arrivement van *De Hoop*, is thans”, besloot het rapport, „de zekerheid volledig, dat de acht transportschepen, die in het gepasseerde jaar naar Batavia zijn vertrokken, alle in den besten staat aldaar zijn gearriveerd.”

Reeds was Goldberg op 's Konings verlangen diezelfde maand Maart als departementschef afgetreden², toen hij een particulieren brief van Van der Capellen over de aankomst der schepen ontving. Het schrijven zond de nu als staatsraad fungeerende den Koning met de ondervolgende begeleiding d.d. 19 Juni 1818:

De hierbij gevoegde particuliere brief van den Heer Gouverneur Generaal van der Capellen, dezer dagen ontvangen, heb ik belangrijk genoeg gevonden van dezelve Uwer Majesteit aan te bieden. Zij is verzonden met het schip Amsterdam en is dus wat oud, maar dit verandert de zaken niet, en zij bevestigt in de meeste derzelve de particuliere brieven van den Heer Elout. De gelukkige overkomst der troepen met weinig zieken doet mij met genoegen terug zien op de werkzaamheden, die 't mij gegund waren te bestieren onder Uwer Majesteits regering, op welke Godes zegen zo zichtbaarlijk rust.

Uwe Majesteit gelieve voor aangenaam te houden de gevoelens van mijnen diepen eerbied.

Staatsraad Goldberg.

¹ Een dépêche van Koloniën d.d. 6 Januari 1818 N° 8/1 aan C. C. G. G. stelde hen o. a. op de hoogte van klachten over en weer tegen Gordon en Van Rappard: notulen van C. C. G. G. d.d. 28 Augustus 1818, N° 17.

² Zie *Herstel*, bl. 37.

BIJLAGE I, behoorende tot de noot 5 op bl. 635; getrokken uit de Goldberg-verzameling van het algemeen rijksarchief, portefeuille N° 109 B.

a. Rapport d.d. 25 Februari 1816 N° 4 van den Minister van Marine aan den Koning:

De Heer Secretaris van Staat heeft bij eene missive van den 20 Februarij N° 376 aan den Ondergeteekenden te kennen gegeven, dat Uwe Majesteit van hem verlangd te weten, voor zoo veel het Departement van Marine betreft, tegen welken tijd de Oost Indische Troupes, bestemd om de tweede Expeditie uit te maken, zouden kunnen beginnen ingescheept te worden; en wat er nog ontbreekt aan de maatregelen vereischt, om die expeditie, bij voorbeeld in den loop van den zomer gevolg te doen nemen. Aan dien geëerbiedigden last zullende voldoen, vermeent de Ondergeteekende eerbiediglijk de vrijheid te moeten nemen aan Uwe Majesteit te herinneren:

1° dat bij Hoogstderzelver Besluit van den 20 Januarij 1815, N° 12 is bepaald geworden, dat drie schepen van Linie en wel *de Tilsit* (nu *Nepthunus*), *d'Auguste* (nu *Prins van Oranje*), *de Tromp* en de Brik *de Sapeur*, dadelijk zouden worden onderhanden genomen, en met de meeste zorg in staat gesteld om eene reis naar de Kolonien, tot vervoer van Militairen en Civiele beambten te ondernemen; terwijl bij Uwer Majesteits nader Besluit van den 8 Februarij 1815 N° 36 is bepaald geworden, dat elk dezer schepen en de Brik, zoodra dezelve gereed zouden zijn, zonder op de andere schepen te wachten zee kiezen en afzonderlijk de reize zouden aanvaarden.

2° Dat ingevolge de informatie van het Departement van Oorlog, destijds zoo aan officieren als onderofficieren en gemeenen, bestemd waren, om met de hier bovengemelde drie schepen en brik naar Java te worden overgevoerd, een getal van 2149 Hoofden, met nog een zeventigtal officieren van gezondheid en verdere Geemployeerden voor de Hospitalen, benevens een aantal vrouwen en kinderen, alsmede de zieken van de Troepes, welke van de Eerste Expeditie zouden achterblijven.

3° Dat toen reeds de gemelde 2149 manschappen, behalven nog de 70 officieren van gezondheid en verdere Geemployeerden met hunne vrouwen en kinderen kunnende gerekend worden een totaal van 2300 personen te zullen uitmaken, derzelver embarkement op de hiervoren gemelde schepen zoo niet onmogelijk, ten minsten allerbezwaarlijkst is geoordeeld geworden, daar de twee eersten dier schepen ten hoogsten

675 koppen, de *Tromp* 600 en de *Brik* 50 koppen, en dus gezamentlijk slechts een getal van 2000 personen gerekend wierden te kunnen innemen.

4° Dat intusschen ten opzichte van de hier vorgemelde schepen bestemd om de tweede Expeditie uit te maken, successivelijk eenige veranderingen gemaakt zijnde, de schepen voor de Expeditie thans zouden bestaan in de *Waterloo* en de *Prins Frederik* van 74 stukken en de *Tromp* van 68 stukken, (waarbij gevoegd kan worden de corvet de *Venus*, wanneer dezelve van de Kust van Guinea zal zijn terug gekomen) indien het schip de *Prins Frederik* nog konde beschouwd worden tot dezelve te behooren, nadat het Uwe Majesteit behaagd heeft bij Besluit van den 31 Januarij laatstleden N° 42 dat schip ter vervanging van de *Brabant*, in Engeland afgekeurd, te bestemmen, zoo dat de schepen bestemd om de Tweede Expeditie naar de Oost Indien uit te maken, eigenlijk nu slechts kunnen gerekend worden te zijn de *Waterloo*, de *Tromp* en de corvet de *Venus*.

Doch uit eene nadere opgave van het Departement van Oorlog, door de generale Directie van Koophandel en Kolonien, aan het Ministerie van Marine ingezonden, blijkt het nog intusschen, dat de Troupes, bestemd om met deze Expeditie naar Java te vertrekken (daaronder begrepen diegenen welke van de Eerste Expeditie onder anderen door het afkeuren van het Fregat de <i>Maze</i> zijn achtergebleven) bedragen zullen	2454 koppen
waarbij moeten worden gevoegd, de officieren van de Koloniale Marine met derzelver vrouwen en kinderen, berekend op	100 »
dus te zamen	2554 koppen.

Terwijl met Uwer Majesteits schip de <i>Tromp</i> , hetwelk gerekend kan worden tegen den 1° Junij aanstaande gereed te zullen zijn, naar Java slechts zullen kunnen worden getransporteerd	550 koppen
met het schip de <i>Waterloo</i> , hetwelk waarschijnlijk niet vóór 1 Augustus zeilree zal zijn	650 »
en met de corvet de <i>Venus</i> bij deszelfs retour van de Kust van Guinea en na als dan noodige reparaties ondergaan te hebben	50 »
en dus te zamen	1250 koppen.

Waaruit dus resulteert, dat er nog een getal van 1300 personen met derzelver bagagie ter overvoering naar Batavia zullen overblijven en waar voor bij het Departement der Marine voor het oogenblik volstrekt geene middelen van transport voorhanden zijn; tenzij Uwe Majesteit mogt goedvinden daartoe gedeeltelijk, bij deszelfs terugkomst uit de West Indien het fregat de *Euridice*, en desnoods ook de *Van der Werff* te bestemmen om 450 en 500 manschappen over te brengen,

doch in welk geval het beloop op de begrooting van dit jaar voor soldijen onder de zesde afdeeling uitgetrokken, en aldaar slechts voor zes maanden voor de equipagien dezer fregatten berekend, zal behooren vermeerderd te worden, te meer daar bij het opmaken dezer begrooting op het lang verblijf der equipagiën van *de Brabant* en *de Maria Reigersbergen* in Engeland, waardoor zij in staat gesteld worden geregeld hunne soldijen te trekken, als toen niet is kunnen gerekend worden, hetwelk dus reeds eene onvoorziene uitgave op deze Afdeeling veroorzaakt heeft.

De Ondergeteekende hiermede, den waren staat van zaken, met betrekking tot de tweede expeditie voor de Oost-Indien bestemd, voor zoo veel het Departement van Marine betreft, onder het oog van Uwe Majesteit hebbende gebragt, hoopt daarmede aan Hoogsterzelve intentie te hebben voldaan.

De Minister voor de Marine,
J. C. VAN DER HOOP.

b. Aan Oorlog evenzoo gevraagd zijnde tegen welken tijd, de troepen voor de 2^e expeditie ingescheept konden worden, antwoordde de Minister bij rapport, d.d. 24 Februari 1816 N^o 20.

De organisatie dier expeditie werd uiteengezet, waarop dan dit volgde:

Het resulteert derhalve uit dit een en ander, dat Uwe Majesteit er op kan rekenen, dat het totaal der officieren, onderofficieren en manschappen, voor deze tweede expeditie, hetwelk op 2454 Hoofden moet gecalculeerd worden (: buiten toevallige omstandigheden, welke niet te voorzien zijn :) niet alleen zeer zeker gereed zal wezen, om in dit jaar derzelve destinatie te volgen, maar dat zelfs het laatste der korpsen, zoo zulks voor het welzijn van den dienst noodzakelijk zijn mogt, uiterlijk tegen July aanstaande zoude kunnen vertrekken.

BIJLAGE II. Ad noot 1 bl. 636. Nadat de tekst was afgedrukt, vond ik nog in de Goldbergverzameling van 's Rijksarchief, portefeuille N^o. 22 D, een rapport aan den Koning d.d. 31 October 1816 N^o. 392 van den directeur-generaal van Koloniën, houdende antwoord op een kabinetsschrijven d.d. 26 October 1816 N^o 2872 van den Secretaris van Staat betreffende de vraag; wanneer en in welke orde de schepen, die de 2^e expeditie zouden uitmaken, gereed konden zijn.

De Departementschef noemde toen als oorlogsvaartuigen niet de *Waterloo*, maar wel, behalve de *Tromp*, de *Venus*; beide vaartuigen konden in November 1816 uitgeilen. Dan zouden in

volgorde uit de haven van Texel vertrekken de koopvaarders, „vermits dezelve allen te Amsterdam zijn bevracht", *Hoop en Fortuin*, *Henriette Elisabeth*, *Waterloo*, *l'Auguste*, *Cornelia* en *Columbus*. — Later konden uitzeilen de te Dordrecht bevrachte *Hoop*, zoomede de *Fortitude* en *Selima*; deze drie schepen werden bestemd te Vlissingen samen te komen „van waar zij ook gedurende den winter kunnen zee kiezen, de beste verzamelplaats". Als de laatst vertrekkende schepen werden dus genoemd de *Fortitude* te Brugge en de *Selima* te Oostende, echter mede aangewezen op Vlissingen voor plaats van uitzeiling.